

KAPITOLA LITERÁRNÍ DRUHY A ŽÁNRY

Literární druhy = literární rody = literární druh je tvořen skupinou literárních textů, které jsou spojeny komplexem významů, odkazujících k určitému autorskému estetickému postoji k látce; jednodušeji: literární druh je vytvářen soustavou vlastností, které pokládáme za důležité pro určitou skupinu děl

- poetika už od dob Aristotelových rozlišuje 3 lit. druhy: lyriku, epiku, drama

Epiku autor tvoří tehdy, zobrazuje-li objekt v jeho proměnách (událost), a tímto obrazem (dějem) vyjadřuje své estetické hodnocení objektu. Jednoduše: v epice jde vždy o děje a události. Epika je literární druh syžetový (má syžet). Obvyklá forma epiky je dnes próza, dříve byla větší míra veršované epiky.

Epiku můžeme třídit:

Velká – hrdinský epos, román, střední – novela, romaneto, povídka, pohádka, pověst, drobná – anekdota, bajka, exemplum aj.

Lyriku autor tvoří tehdy, když zobrazuje stav svého nitra ve vztahu k objektu. Literární druh nesyžetový. V popředí stojí subjekt.

Často epické dílo obsahuje i lyrické prvky – pokud jsou zde zařazeny systémově a je jich dost, mluvíme o **lyrickoepických útvarech** (např. poema – veršovaný útvar, který má děj, ale obsahuje i větší lyrické pasáže popisné a úvahové)

Drama – zobrazovaný děj se prezentuje jako přímé prožitky dramatických postav

Literární druhy se nesmějí zaměnit s triádou **žánrových výrazových forem: poezie – próza – drama**. (Uvědomme si, že poezie nerovná se

lyrika, protože známe i poezii epickou, naopak próza může být nikoli epická, ale lyrická, apod.)

Genologie = disciplína literární teorie, studující problematiku literárních druhů a žánrů, jejich vznik, vývoj, proměny poetiky

Žánry umělecké literatury = skupiny literárních děl, jež se vyznačují společnými rysy poetiky, především podobností kompozičních postupů, určujících příslušnost textu k jednomu ze tří základních literárních druhů. Žánry rozlišujeme lyrické – nesyžetové a syžetové (epické a dramatické).

Texty lze hodnotit i podle autorova estetického **postoje k látce a celkového uměleckého záměru**. Pak můžeme mluvit o žánrech např. tragických (balada, tragédie, elegie), komických (anekdota, fraška, humorná povídka), vznešených – patetických (óda, hymnus), idylických (sentimentální povídka...) – a nerozlišujeme u nich příslušnost k literárnímu druhu.

Další členění žánrů může proběhnout podle zaměření tematického či látkového: milostná báseň, historický román, přírodní lyrika, román ze současnosti apod.

Uplatňuje se i hledisko rozsahu – žánry velké, střední, drobné. Jako žánry se někdy označují i ustálené způsoby architektoniky – např. žánr sonetu, žánr epigramu...

Žánry se často mísí, autoři volí mísení žánrů s estetickým záměrem.

Základní žánrové členění

1. Lyrické žánry: dnes rozeznáváme hlavně podle hlediska obsahového, např. lyrika přírodní, milostná, politická aj. Dnešní lyrika se spíše vyhýbá zautomatizovaným formám, pro nové obsahy volí nové formy.

Ze starších, ustálených forem však můžeme jmenovat:

Óda = chvalozpěv: v antice nejvyšší forma lyriky, vyžadovala vysoký sloh; podtypem ódy je i **hymnus** = oslavná báseň na nějakou velmi vysokou hodnotu (slaví např. Boha, vlast – viz dnešní státní hymna)

Elegie = žalozpěv: založen na líčení smutku vyplývajícího ze ztráty něčeho drahého

Ohlasová poezie = tvůrčím způsobem napodobuje lidovou píseň (po stránce formální i obsahové), může být lyrická i epická; náš nejvýznamnější autor: Fr. Ladislav Čelakovský

Epigram = lyrický útvar malého rozsahu, uplatňující zkratku; původně se jednalo o nápis na budově, pomníku, náhrobku; je to satirický útvar s výraznou pointou

Aforismus = krátká pregnantní věta vyjadřující nějaký postřeh; je intelektuální; může být vážného i humorného obsahu

2. Lyrickoepické žánry: spojují děj (příběh) s lyrickým líčením; např.

Balada = píseň ponurého rázu, končí katastrofou

Romance = je rázu radostného

Idyla = už antického původu; vyjadřuje kladný vztah k venkovskému životu, který se idealizuje v protikladu k životu ve městech

Poema = rozsáhlá lyrickoepická báseň, spojuje děj s úvahovými a popisnými lyrickými pasážemi; blíží se vývojově starší **básnické povídce (byronské povídce)** = děj příběhu je jen naznačen, jeho hlavní funkcí je vytvářet osnovu pro lyrické obrazy

3. Epické žánry – základem je vyprávění příběhu v syžetové kompozici

Velká epika

Epos (hrdinský epos) = nejstarší evropský žánr velké epiky; hlavními postavami jsou bohatýři, námětem jsou děje významné pro celý národ, do děje zasahují bohové a jiné mytologické bytosti; děj je bohatý, kompozice se skládá z řady na sebe navazujících událostí, z hlavní dějové linie odbočují epizody; epos byl skládán ve verších, je ústního a lidového původu (z lidových zpěvů vyšel i Homér, který je zapsal a převedl tak do literatury – Ilias a Odyssea); epos se pak vyvíjí dále napříč stoletími (např. ve středověku rytířský epos) až do 19. století

Román = přebírá úlohu eposu; žánrová forma: próza; velký prozaický epický žánr, zachycující širokou oblast jevů, událostí, společenských vztahů a psychologických situací; fabule je široce rozvětvená, řada vedlejších motivů, epizod, více postav.

Moderní román se často označuje podle látky, kterou zpracovává (venkovský, městský, historický, psychologický, dobrodružný, detektivní, biografický aj.) – toto označení ale plně nevyjadřuje strukturu a téma díla (často jeden román spojuje námětů několik). Pojmenování se může odvíjet i od kompoziční zvláštnosti (román-fejeton, román v dopisech apod.).

Kronika = události, které se jeví autorovi důležité, jsou zaznamenány v přirozeném časovém sledu; kroniky patří mezi nejstarší literární památky, kromě literární hodnoty mají i naučnou (poznání dějin); v nové literatuře můžeme za kroniku považovat i kompoziční postup, při němž se události řadí za sebe chronologicky, bez ohledu na vztah příčiny a následku mezi nimi; pojem označuje i rodový příběh (ságu)

Střední epika

Novela = epický prozaický žánr zpravidla středního rozsahu; jedná se o poutavý příběh s výraznou pointou, na rozdíl od románu omezuje popisy a epizodické děje, má dramaticky sevřenou dějovou konstrukci, menší množství postav, omezený čas děje

Povídka = prozaický epický žánr středního či drobného rozsahu (mikropovídka); nekomplikovaný syžet (1 dějová linie, krátký čas děje, 1 protagonista, málo vedlejších postav), děj směřuje k jedinému účinku, není na rozdíl od novely dramatický, nemá tak rychlý spád, nemívá výraznou pointu, obsahuje více popisných pasáží.

V moderní literatuře se často mísí rysy novely a povídky (např. povídka má dramatický děj a výraznou pointu).

Romaneto = specificky český žánr, jehož tvůrcem je Jakub Arbes, pojmenoval ho Jan Neruda (znamená „malý román“); žánr střední epiky, próza s fantaskními prvky, obsahující zdánlivě iracionální záhadu, která má však nakonec racionální vysvětlení. Základem syžetu je odhalování záhady. Přestože rozuzlení je racionální, rozvíjí emoce a představy. Má rysy novely i románu: zpravidla jeden ústřední motiv, omezený okruh postav, ale může obsahovat rozsáhlé popisné či úvahové pasáže a mít až románový rozsah.

Báje = též mýtus; jeden z nejstarších epických žánrů, jehož hrdinou je bůh, polobůh, démon; bozi jsou personifikováni, mají lidské starosti; fantastický příběh zároveň zobrazuje představy dobového člověka o světě, jeho uvažování o životě i smrti, sloužil zároveň jako návod k jednání.

Pověst = žánr ústní lidové slovesnosti, je primárně prozaická (ale v autorském zpracování může být pověst i veršovaná); má jednoduchý děj a jednu zápletku; příběh je smyšlený, mnohdy s fantastickými prvky, má však realistické jádro, odkazuje k nějakým existujícím reáliím, historické události, osobnosti apod. S pohádkou ji spojuje možný výskyt nadpřirozených postav, kouzel aj., zároveň etické principy (vítězství dobra nad zlem, potrestání viníka), na rozdíl od pohádky nemusí však mít šťastný konec. Dělení:

Místní: vztahuje se ke konkrétní lokalitě určitého kraje nebo k jejím konkrétním objektům (hrad, město, kostel, strom, skála apod.)

Etiologická: podává mytickou interpretaci vzniku člověka, Země, nebeských těles, zvířat či rostlin; ale rovněž o vzniku měst, budov či krajinných prvků

Rodová: osvětluje historii šlechtických rodů, ale také příběhy o výjimečných lidech (neobyčejné tělesné či duševní vlastnosti, tragické osudy); patří sem i erbovní pověsti, vykládající vznik nějakého šlechtického či městského erbu

Démonická: vypovídá o setkání člověka s nadpřirozenými bytostmi (strašidly, skřítky, vílami, čerty, čarodějnicemi apod.)

Historická: zachycuje významné dějinné etapy a události (válka, bitva, povstání), vystupují zde historické osobnosti

Legendární: vypráví o světcích či sakrálních stavbách; za legendární se někdy považují i příběhy o „legendárních“ postavách našich dějin (např. Karel IV.)

Pohádka – žánr lidové slovesnosti; její dělení, charakteristika apod. viz úvodní lekce o žánrovém složení LPDM; zde doplňuji pouze typy dosud neprobrané:

Pohádka legendární: slučuje rysy legendy a pohádky, vystupují zde biblické postavy (např. Jak chodil Kristus Pán se svatým Petrem po světě)

Pohádka nonsensová: typ autorské (umělé) pohádky, která je založena na nonsensu, tedy nesmyslu, absurditě, porušování pravidel logiky, hře, vychází vstříc přirozeně alogickému myšlení malého dítěte a jeho představivosti

Legenda = žánr středověké literatury, pojednává o životě a skutečích křesťanských světců

Drobná (malá) epika

Bajka = krátké prozaické nebo veršované vyprávění alegorického typu, v němž vystupují antropomorfizovaná zvířata (ztělesňují lidské vlastnosti a chyby) a směřuje k mravnímu ponaučení; intencionální četbou dětí se stává až od počátku 19. století, původně pro dospělé

Exemplum = krátké prozaické vyprávění o situaci, v níž se prokazatelně demonstruje správnost nebo naopak špatnost lidského chování; má poučit a vychovat čtenáře; oblíbený žánr už od antiky

Anekdota = původně velmi krátký, zesměšňující příběh; až od 2. pol. 19. století samostatný žánr s nezbytnou pointou, která humorně či satiricky vyhrocuje většinou jednu situaci; je to stále živý žánr městského folkloru, ústně tradovaný

4. Dramatické žánry

Drama – syžetový žánr, zaměřený na jevištní předvádění, děj se prezentuje jako aktuální přítomnost ve formě dialogu (v malé míře monologu); námětem je zpravidla vyhrocený konflikt; divadelní hra se člení na akty = jednání (části oddělené spuštěním opony), scény (výměna všech jednajících osob) a výstupy (změna v počtu osob příchodem či odchodem některého herce); drama se píše prózou i veršem

Činohra = pojem se vžil jako označení pro drama v užším slova smyslu, dramatický útvar, kdy se na jevišti mluví – oproti hudebnímu dramatu (opera, opereta, muzikál), syntéze hudebního a tanečního umění (balet) a pohybovému umění (pantomima); může spojovat různé prvky starších žánrů (komedie, tragédie, aj.), odehrává se většinou v moderních kulisách

Tragédie = dramatický žánr vážného obsahu a tragického vyznění; hrdina se ocitá v konfliktu s nadosobními silami; účinek tragédie je spojen s katarzí = pocit očištění a uvolnění, který je spojen s diváckým zážitkem, estetické vzrušení, která má na diváka pozitivní dopad; původně pojem chápán jen v souvislosti s tragédií, katarzi však může přinést jakékoli umělecké literární dílo

Komedie = dramatický žánr, v němž je dějový konflikt pojat komicky, konflikt se týká zpravidla všedních věcí, ústí do smírného řešení, často happy endu

Žánry publicistiky a věcné literatury

Publicistika patří do literatury věcné, některé žánry se však blíží beletrii, mají zřetelné estetické kvality, např.

Fejeton = publicistický žánr; vtipně, lehce, zajímavě psaný text na aktuální téma, autor aktuální problémy často hodnotí s humorným nadhledem; uplatňuje se hovorový, živý jazyk a poetické vidění všedního života; podle dávného umístění v novinách dole na stránce pod čarou se nazýval rovněž podčárník

Sloupek = fejetonový útvar, který je pojmenován podle grafické podoby/tvaru, tiskne se na okraji listu novin

Referát = referuje o nějaké události, převládá věcnost, autor však zaujímá k situaci nějaké hodnotící stanovisko

Recenze = kritika na literární či jiné umělecké dílo; zaměřuje se s referátem (protože o díle je nutné nejprve podat základní zprávu), rozdíl je však patrný zejména ve vztahu ke zvolenému tématu (nelze např. napsat recenzi na politické jednání, referát o něm, včetně hodnocení, však ano)

Reportáž = zpráva očitého svědka o nějaké události, prostředí apod., v níž se výrazně projevuje autorův osobní vztah k tématu reportáže (ve výběru faktů i v jazykovém vyjádření)

Do věcné literatury na pomezí krásné literatury patří mimo jmenované publicistické žánry ještě např.:

Esej = lze použít mužský i ženský rod; původně stať, která o nějakém odborném problému (zpravidla kulturním či filozofickém) pojednává uměleckým jazykem, není zde citační aparát a do popředí se dostává osobnost a hodnotící soudy autora; v současné době se esej chápe většinou v anglosaském slova smyslu – má úvahovou podobu, ale neočekává se umělecký jazyk, naopak bývá přítomen odborný citační aparát

Cestopis = popisuje autorovu cestu jinými zeměmi, přináší informace o tamější krajině, kulturních zvycích, někdy se blíží reportáži. Obsahuje také

autorovo hodnocení, popř. konkrétní zážitky, subjektivní dojmy a názory na spatřené; populární žánr už od středověku, v moderní době ho postupně nahrazuje cestopisný film